

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ЗБІРЦІ Д. КРЕМЕНЯ „ЗАМУРОВАНА МУЗИКА”

Вікторія Баденкова

Кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української мови та лінгводидактики,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
(УКРАЇНА), 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24,

e-mail: ba-vini@yandex.ua

UDC: 811.161.2'373.611:821.161.2-1

ABSTRACT

Badenkova V. M. Functional and semantic features of objection word creative in the collection „Zamurovana Muzyka” by D. Kremin

This article includes the various morpheme creation analyzes as specialized explication tools of objections, including the word creation opportunities expansion of prefixes ne- (“not-”), bez- (“without-”) etc. It has been established that negative affixes form much broader meanings in the poetic texts by D. Kremin than performing mechanical negation of action, feature etc., expressed by generatrix basis, and specialize in semantic expression kinds of objections. Objections of the same feature is presented by coroot lexemes of different language part origin.

Key words: negative derivation tools, prefixes with the negative value, semantics, idiomatic expression by D. Kremen.

Баденкова В. Н. Функционально-семантические особенности словообразовательной реализации отрицания в сборнике Д. Кременя „Замурована музика”

В статье проанализированы различные словообразовательные морфемы как специализированные средства экспликации отрицания, в том числе расширение словообразовательных возможностей приставок не-, без- и др.. Установлено, что отрицательные аффиксы формируют в поэтических текстах Д. Кременя значения, которые значительно шире, чем механическое отрицание действия, признака и т. д., выраженное образующей основой, и специализируются на выражении семантических разновидностей отрицаний.

Отрицание того же признака представлено однокоренными лексемами, принадлежащими к разным частям речи.

Ключевые слова: словообразовательные средства отрицания, приставки с отрицательным значением, семантика, идиостиль Д. Кременя.

Баденкова В. М. Функціонально-семантичні особливості словотвірної реалізації заперечення в збірці Д. Кременя „Замурована музика”

У статті проаналізовано різноманітні словотвірні морфеми як спеціалізовані засоби експлікації заперечення, зокрема розширення словотвірних можливостей префіксів не-, без- та ін. Установлено, що заперечні афікси формують у поетичних текстах Д. Кременя значно ширші значення, ніж механічне заперечення дії, ознаки тощо, виражене твірною основою, та спеціалізуються на вираженні семантичних різновидів заперечень. Заперечення тієї самої ознаки представлене спільнокореневими лексемами різної частиномовної належності.

Ключові слова : заперечні словотвірні засоби, префікси із заперечним значенням, семантика, ідіомовлення Д. Кременя.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Заперечення як мовна універсалія характеризується розгорнутою, складною системою засобів вираження в мові, широкими функціональними можливостями й неоднорідністю семантики. Саме тому воно продовжує привертати увагу вчених, розглядається на різних рівнях мовної структури. У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці створено значну кількість наукових праць, у яких висвітлюються різні аспекти проблеми категорії заперечення, зокрема, в українському мовознавстві це дослідження М. Баган, Л. Кардаш, О. Кардашук, Н. Озерової, А. Паславської та ін. Матеріалом для нашої статті стала збірка лірики, симфоній та поем одного з кращих сучасних поетів Дмитра Кременя „Замурована музика” (2011 р.), відзначена літературною премією імені В. Свідзінського. Доробок митця не обійдений увагою критики. Ґрунтовні статті та передмови В. Коротича, І. Дзюби, Ю. Коваліва, В. Базилевського, І. Берези, В. Бойченка, Є. Барана, В. Гладішева, Т. Кременя, А. Малярова, Л. Старовойт, В. Шуляра та інших висвітлюють різнобічні грані художнього світу автора. Однак мовотворчість майстра слова знаходиться на периферії лінгвістичних досліджень. Розкриття всієї повноти семантики заперечення, найбільш широке визначення способів і засобів її вираження, аналіз випадків мовленнєвого вияву цієї категорії в збірці сприятиме більш глибокому вивченню психологічних та світоглядних позицій автора, що забезпечують можливість „суб'єктивної інтерпретації мовцем певного змісту” [1, 30]. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що воно лежить у площині сучасних пошуків семасіології та адекватного відтворення літературного й мовного процесів в Україні.

Метою пропонованої статті є виокремити засоби заперечення на словотвірному рівні в поетичних текстах Д. Кременя та проаналізувати особливості їх семантичної інтерпретації. Функціональні вияви засобів негації в мовленні залежать від їхнього попереднього значення та ролі, тобто від того, коли та які саме заперечні елементи перейшли із загальнономовного в індивідуальний слововжиток. Кожен із них має свої власні межі реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серед специфічних словотвірних засобів творення слів із заперечною семантикою найактуальнішим є морфологічний з префіксальним і префіксально-суфіксальними різновидами. Найпродуктивнішими в індоєвропейських мовах є префікси не- та без-. Як різновид заперечного префікса не- може бути представлений префікс ні-

Префікс не- (індоєвропейське *ne) бере участь в утворенні слів із різним характером заперечення. Так, як відзначає Олена Кардашук у Словнику української мови (в 11 томах) зафіксовано 2722 слова з префіксом не- [2, 398]. Нами зафіксовано 152 словоформи з цією морфемою в ідіомовленні Дмитра Кременя. Значення цього префікса, або, вірніше, значення, яке одержує похідне слово з цим префіксом, – заперечення якості, ознаки чи дії, виражених основою похідного слова.

Префікс не- має значення „повне заперечення того, що слово позначає без не-”, може утворювати нові слова від різних частин мови, однак новостворені слова залишаються тією ж частиною мови, від якої вони утворені: невбите [3, 47], невеселий [3, 146], недавне(-ий) [3, 148; 3, 198], неживих [3, 32], незів'ялі [3, 52], неземної [3, 243], немила [3, 147], немодний [3, 269], ненаписані [3, 114], неситі [3, 99], небезпека [3, 244]; неповернення [3, 135]. Як-от: „А будеш не раз / Снити берегом рідним, де хвилі неситі, / Ніби риби повітря, ковтають пісок” [3, 99–100]; „Перенесли... незалежність. / Це ж не те, щоб перенести рейс” [3, 110].

Найактивніше втілюють негаційне значення атрибутивні утворення зі значенням „реальне, логічне заперечення”, напр. незалежний [3, 86] – залежний. Спостерігаючи за образною мовою Д. Кременя, бачимо зв'язок між особистим життям, ідейними, естетичними позиціями автора та його мовним стилем. Його думки насичені метафоричністю, майже кожен рядок поезій відтворює світ не фотографічно, а крізь призму авторського світовідчуття, у вишуканих образних засобах. Напр.: „І співають осанну невисохлі ріки. / Отче наш на землі і на небі / Назад / вже мені вороття – повороту немає” [3, 304]; „Я незалежний. Сам собі належу” [3, 86].

Характерний для збірки мотив утрачених надій, втрати України [4, 155] особливо гостро звучить у рядках: „...Де те море людське з прапорами, / Дев'яності, недавній Майдан?” [3, 198]; „Може, в цім – невеселий наш хліб” [3, 146]. Цікавим є зображення „епохи, бурхливої, брехливої, нелюдяної, розтерзаної” [4, 155], через okazionale вживання ад'єктивів зі значенням „заперечення існування”: „Неіснуючі руки й тіла сповнені безуму” [3, 32]; „неіснуюча музика – і звучить неіснуюча музика – десть вона є!” [3, 341; 3, 342]; „У неіснуючій країні / із неіснуючою мовою / із неіснуючим народом / існує – от іще існує / гетьманська клята булава...” [3, 168]. Атрибутив немодний у сполученні зі словом Парнас [3, 269] відбиває авторський погляд на поетів-депутатів, для яких Олімп – місце вирішення державних справ – став важливішим, ніж Парнас – світ муз, поетів і поезії. Вболівання за відмову поета від свого призначення розкрито і в рядках: „У якому тепер тиражі / Вам болять ненаписані книги?” [3, 114]. У назві поезії „Неевклідова геометрія» [3, 71] акцентується не на запереченні, а на відмінності, невідповідності, новому ракурсі зображення подій.

Прислівники виражають заперечення існування об'єкта чи дії взагалі або в тій чи іншій їх кількісній (наприклад, ознака темпоральності: недавно [3, 47; 3, 136], недовго [3, 99; 3, 115], нескоро [3, 124], невічно [3, 309], нечасто [3, 122]) чи якісній визначеності (невміло [3, 132], нелегко [3, 156], нелукаво [3, 209], немало [3, 141], немарно [3, 122; 3, 306], неміло [3, 317], неясно [3, 242], незримо [3, 125], як-от: „Придивись, придивись, придивись, Богдане, – / Ти немарно пришпорив коня!” [3, 306]. На утворення за моделлю „не- + прислівник” указують спільнокореневі номени в поетичному контексті: „Це було недавно і давно” [3, 47]; „А ти, моя мила, стрічаєш неміло” [3, 317]. У контексті з заперечним займенником вислів „неясно нічого” стає категоричнішим [3, 242]. У зміст мовного заперечення як багатозначної категорії може входити семантика філософського осмислення буття, вираження неминучості кінця життя, що підсилено лексичним експліцитним засобом, напр.: „...Що й він невічно, що він мине?” [3, 309].

Категоричність передано в ідіостилі Д. Кременя дериватами незмигно [3, 32], неодмінно [3, 143; 3, 165], незрушно [3, 36], непорочно [3, 142], нещадно [3, 65], нефіг [3, 201].

У лексемах невидимий [3, 114], невідомим [3, 139], невідомий [3, 345], незвіданий(-ий) [3, 119; 3, 330], незримо [3, 125], незнане [3, 65], нечутний [3, 56] тощо префікс не- додає до семантики твірної основи такі компоненти – ‘прихований’, ‘важко виражати’, ‘не піддається’, ‘не виявляється’ тощо: „А мариться край занебесний незвіданий...” [3, 330].

В індивідуально-авторському вживанні номен невидимий входить до описового звороту – перифразу – та виділяє суттєву ознаку радіації як смертельної, але прихованої загрози Чорнобиля: „І над обрієм небо палає / І, як обрив, тепер убиває / Нас невидимий ворог без куль” [3, 114]. Твірна основа невидимий утворює деривати невидючі (очі) [3, 42], невидимки, що зберігають семантику заперечення із семою ‘прихований’: „Й „Титаник” з оркестром, як ті невидимки, лягають на дно” [3, 291].

Заперечні слова вживаються в одному реченні поряд зі своїми синонімами для підсилення: невідомих таємних людей / і соборів без вікон дверей / і горять на останній межі [3, 311].

Засоби вираження заперечення можуть відображати його градування, тобто виражати його підсилення та послаблення. У деяких випадках слова з не- позначають обмежену міру якості, у своєму значенні мають відтінок помірності: невеликий [3, 67], недопите [3, 139], нелегкої [3, 323], нелегко [3, 156].

Ознакою української мови є префіксально-суфіксальний спосіб утворення похідних із заперечними складовими. За допомогою префікса не- та суфіксів -н-, -енн-, анн-, -м- у слово вносяться нові відтінки значення.

Ад'єктиви, що утворені префіксальним та префіксально-суфіксальним способами та входять до категорії безвідносної міри якості, мають певний виражальний потенціал. У творах Д. Кременя часто вживаються лексеми з префіксом не-, що мають у своєму компонентному складі семи – ‘великий’, ‘надзвичайний’ (непрощений(-і) гріх(-и) [3, 37; 3, 154], неймовірних (очей) [3, 40], небаченої [3, 127], немала [3, 296], як-от: „Пролежала століття, страшна й немізерна” [3, 351]; „Усесвітня печаль немала” [3, 296]); – ‘дуже’ (невтолений [3, 27], напр.: „Соборне злото сяє крізь югу. / Та незнищенна в наших пустах віра” [3, 50]), –

‘неосяжно’, ‘який не має видимих меж’, ‘дуже великий щодо розміру’ (‘йшли ми у небесне й неокрає’ [3, 154], нескінченна ріка [3, 282], європейські нескінченні мандри [3, 108], на-пр.: ‘Скільки ж то їх, і красивих, і юних, / Хресний пройшли нескінчений свій шлях!’ [3, 323]).

При додаванні надмірної кількісної та якісної ознаки виникають різні емоційні та експресивні відтінки „виділення незвичності предмета, особи з-поміж інших”: незрівнянний [3, 262], незвичайним [3, 316], неземний (рай) [3, 155], неземної (практики) [3, 243], недосяжних (-ого, -а) [3, 145; 3, 179; 3, 230]. Напр.: „Незвичайний небесний концерт / починає в мені оживати” [3, 328]; „І для когось Марія та – мрія. Недосяжна...” [3, 145]. Актуальним є вживання слів із не- для підсилення ознаки, як-от в описах жіночої вроди: „Приходить строга жінка у вуалі, / небаченої вроди і краси, / небаченої втоми і печалі... / З якого віку, пані, ви єси?” [3, 127]; „І свічада очей, дорогих неймовірних очей” [3, 40]. Фіксуємо утворення оказіонального заперечного модального предикатива для характеристики стану „тобі невимовно і зимно” [3, 242].

Префікс не- продукує поодинокі вживання лексем зі стверджувальним значенням, пор. незайманій [3, 305], неопалима [3, 355], непогасне [3, 155], непогаслої [3, 355], (любов) неприхована [3, 156], неодмінно [3, 143; 3, 165], непорочно [3, 142], неспалені [3, 311], незнищенна [3, 50], незрушно [3, 36; 3, 346; 3, 348]: „А свободи незабутня мить?” [3, 253]. Напр.: „Зурочених снігів плитка архітектура – / Незрушна, ніби сталінський ампір” [3, 74]; „Та я сюди повернусь неодмінно, / поглянути на Київ з-під руки” [3, 165].

Специфічне поетичне мислення стало віддзеркаленням сучасної ситуації, поет-пророк говорить про знак „волі дикої”: „Геральдичний знак / І віщий знак невмерлої свободи” [3, 35].

В індивідуальному словотворенні фіксуємо префіксально-суфіксальний дериват не-застронційований: „Говори: ще є на цьому світі / Незастронційовані гриби” [3, 45]. Посиллю інтенсивність ознаки в назві абсолютного стану і прислівник все у сполученні з префіксом не-: „А завтра буде всеприсутність / Всенезбагненої краси” [3, 49] та повтор: „Це мука незмучна” [3, 353].

Українська історія в поетичному дискурсі Д. Кременя займає домінуюче місце. Заперечні словотвірні елементи отримують реалізацію в іменниках, що найчастіше мають абстрактне значення і допомагають створити портрет епохи початку XXI століття за умови відсутності свободи слова, духовного зубожіння: небуття, невіра, недолю, неволя, непам’ять, неправду, несвобода, неслава, нещастя(-ами). Напр.: „І в узголів’ї привидом стоїть / Нещастями рокована потвора” [3, 51]; „Це нещастя – волю...” [3, 253]. Мовна репрезентація будь-якої абстрактної назви здійснюється за допомогою метафори. Як-от: „І недолю вже спито без чаші до дна, / Ні в Ігулі-ріці, в крижанім Іордані” [3, 133].

У плавильній печі історії поет констатує для України неволі віки [3, 205], безодню неволі [3, 307], які чітко означено ад’єктивами – „доволі, / Мов козацтва в турецькій / І московській неволі” [3, 222]. Актуально лунають рядки: „...і нині на перевалі у бронзі чужий орел, / а нас у неволю гнали ж і розпинали теж, / і тільки кружляє галич над мурами древніх веж, / і тьохкають ніжно кулі, де рідна моя сторона” [3, 249]. Цікавий образ неволі-кріпацтва подано в місткому змалюванні долі Шевченка – від кріпака до символу України, чий портрет є на національній валюті: „А щоб із неволі, та же в гривнях асигнаціями” [3, 161].

Синонімом до неволя є несвобода, персоніфікацією якого окреслено відчуття розчарування після Майдану–2004, втрату здобутої свободи, напр.: „Та несвобода усілась на карку, / А з несвободою поруч – брехня” [3, 107].

Для кожного народу втрата історичної пам’яті рівнозначна втраті пам’яті окремою людиною, непам’ять призводить до хаосу. Лексема непам’ять є вживаною в симфоніях „Сад” та „Оргія” у складі порівняння: „А тепер – тільки сад, як непам’ять, у всесвітньому домі твоїм” [3, 298], метафорі-символі: „Нас лодія непам’яті несе, / Де дівич-голос твій і голос мій... / А сад співає, наче сад пісень...” [3, 309], пом’якшується атрибутивом-займенником непам’яті нашій [3, 301].

Заперечні афікси беруть участь у творенні антонімічних опозицій для створення контрасту чи протиставлення: „І з дитячих лобів прозирає тавро, / І непам'ять гірка нашу пам'ять батожить” [3, 351]; „Та понад садом, понад нашим раєм, / Як небуття і як буття твоє, – / Пресвітлий голос твій мене карає, / Ні жити, ані вмерти не дає...” [3, 310]; для передачі мотиву плинності життя: „Пролітають літа./ Проминає неслава і слава” [3, 307]; „Промине і слава, і неслава” [3, 92] та мінливості долі: „неслави і слави зазнав ти, поет” [3, 210]. Дослідники відзначають, що „поетове серце – як сейсмограф, що фіксує усі тектонічні розломи українського буття” [4, 155]: „У цій країні довго не живуть. / По смерті довго-довго, за життя недовго...” [3, 115]; „І вийду до степу. І з ним я ділитимусь болем. / Про давнє й недавнє” [3, 148]. Номени небуття [3, 86; 3, 310] та неслава мають негативне забарвлення: „Поганська ніч з її неславою” [3, 36], останнє стає символом: „Анатема. Кров і неслава. Прокляття на віки віків. А наша неслава – Полтава, / Вікторія царських полків” [3, 221].

У Д. Кременя фіксуємо й назви осіб за певними характеристичними ознаками неуки [3, 177], небоже, небога(-о) [3, 227; 3, 278; 3, 322], невольник(-и,-ця) [3, 61; 3, 124; 3, 354], недоля у перифразі інтернатська недоля в значенні 'сирота' [3, 341], у компаративних сполученнях: „...Де заметіль прийшла, немов невістка” [3, 51] Напр.: „І біла вишня – зрубана небога / і наша доля українська вбога...” [3, 278]; „Та українська доля – як невіста. / Повінчана на цвинтарній траві” [3, 254]; „Ти хочеш свободи, але вона / Перед тобою стоїть заплакана, / Немовби невольниця – рідна жона, / Пропита, проїджена і пробалакана...” [3, 354]. Окремі іменники постали на основі заперечення динамічної ознаки: нетяга-козак [3, 59] ← той, хто не тягне; немовля(-ти) [3, 90; 3, 344; 3, 345] ← те, хто не мовить [1, 94].

Не можемо обійти увагою окрему групу оказіональних негаторів „земля незапам'ятно-древня” [3, 148]; невідь, небудь на позначення семи 'незвідане, невідоме': „Тихо муза в невідь відійшла” [3, 20]; „І чвалом у небудь, в небудь і так далі” [3, 58]; непокорена, нешелестінь у поетичному слововжитку: „На лист, на сніг, на квіт, на тіні, / У шелест і нешелестінь / Все мусить родити – простори небесні та водні, / але щонайбільше – земна неспоко-рена віть” [3, 46].

Префікс без-, як і префікс не-, бере участь у творенні слів з різним характером заперечення (усього виокремлено 47 словоформ). Це насамперед „повне заперечення того, що слово позначає без цього префікса”: безславно [3, 221], безводних [3, 321], безсмертні [3, 58], безментальний [3, 109]. Більшість таких слів співвідносні зі словами без даного префікса й утворюють з ними антонімічні пари. Напр.: смертний – безсмертний, яке в поетичному тексті набуває символічного значення: „безсмертний Золотої Ліхтарні вогонь” [3, 321], „безсмертний лицар слова” (про Івана Чандея) [3, 357].

Активно використовує Д. Кремень префікс без- для творення нових лексем, основою яких є прийменниково-відмінкові словоформи іменників та прикметників. У процесі словотворення прийменник перетворюється на префікс.

Іменники утворені за моделлю „прийменник-префікс без- +суфікс –ьj (а)”: безголосся [3, 155], безголів'я [3, 32], безголів'ям [3, 136], безслав'я [3, 139; 3, 214], безмов'я [3, 97; 3, 183], безодню(-єю) [3, 100; 3, 121; 3, 126; 3, 279; 3, 287; 3, 307; 3, 351], безсмертя [3, 57; 3, 58; 3, 184; 3, 203]. Як-от: „А ще недавно плакав босий прадід / Над безголів'ям босої душі” [3, 136]; „Оплакую молодість – сивий юнак, / І скапують в чарку сльоза і первак, / І все – еліксиром безсмертя...” [3, 184]. Окремі форми є семантично розгалуженими від безодня із значенням 'глибоке провалля; прірва': „і в безодню кидає вона” [3, 279], 'безмежний простір, безмірний всесвіт': „ми ж і досі в космічній безодні” [3, 351], 'безслідно минати; щезати': „Полинемо в безодні” [3, 126] та 'пристрасті, що вирують всередині; душевний стан': „безодня стихій” [3, 100]. Фіксуємо оказіональне слововживання: „безодню неволі і чести” [3, 307]. Цікавим є використання словотворчих варіантів безодня – бездоння, у тексті фіксуємо: „пустака наших бездонь” [3, 294].

Спорадично вжито утворення з іншими суфіксами: безпросвітність [3, 319] та поетизм безуму [3, 32; 3, 336].

У прикметниковому словотворенні префікс без- виявляє більшу активність, порівняно з іменниковим. У прикметниках, мотивованих прийменниково-іменниковими конструкціями, передано ознаку через указівку на відсутність або позбавлення того, що назване мо-

тивувальним словом: безберега [3, 111], тобто без берегів, безправні [3, 215] – без прав, як-от безбожний [3, 32], безбровії [3, 196], безголова, безглаве [3, 71], безжальна [3, 23], безіменними [3, 122; 3, 320; 3, 321], безголоса, безмовна [3, 100], безтілесна (-их) [3, 320; 3, 339], безхмарні [3, 333]. Напр.: „А тепер усі такі безправні, / Що й начальству нині не до дат” [3, 215]. Цікавим є вживання в епітетах: „літ безжальна колісниця” [3, 23], „могил безіменними маками” [3, 320].

Окремі номени мотивуються описовими конструкціями: безплідна – та, що не родить [3, 343], бездомних (дітей)– ті, які не мають власного житла [3, 253], безталанна – яка не має в житті щастя, радості, перебуває в біді, викликає співчуття, жаль [3, 149]. Водночас зауважимо метафоричне вживання в ідіостилі Д. Кременя „хата сумна й безталанна” [3, 149].

Як і лексеми з префіксом не-, у творах Д. Кременя деривати з префіксом без- можуть мати у своєму компонентному складі семи ‘великий’, ‘який не має видимих меж’: безмежна – без межі [3, 40], безкордонна – без кордонів [3, 157], бездонна – без дна [3, 90], як-от: „хитнулась твердь, небесна і бездонна” [3, 90].

Зафіксовано поодинокі вживання префіксу без- у топонімі Безрадиці, мотивацію якого – „без+радісті” – визначає контекст: „А в столиці країни Безрадичах – радісний пан” [3, 161].

Значення заперечення має і спільнослов’янський префікс ні-, що є малопродуктивним і переважно служить для утворення лексико-граматичних засобів вираження заперечення – негативних займенників і прислівників: ніде [3, 33; 3, 84; 3, 231; 3, 329; 3, 338], ніхто [3, 190; 3, 266; 3, 268], ніщо [3, 126], нікому [3, 231], ніяка [3, 315], ніяк [3, 24; 3, 124], ніколи [3, 44; 3, 55; 3, 157; 3, 230; 3, 263; 3, 312; 3, 326; 3, 330]. Як-от: „Але слова поета / Ніхто не чув. Не вчув...” [3, 268]; „І ніяка метіль уже нас не змете” [3, 315]. Специфіка цих граматичних маркерів полягає в їх узагальненні, увиразненні впливу заперечення, що підсилює його та робить вислів категоричнішим: „Господи, а я ніяк не вирву / Із грудей отруєну стрілу” [3, 24].

Вживання займенників ніхто, ніщо в родовому, орудному чи місцевому відмінках служить для позначення відсутності об’єкта, на який спрямовано дію: „Мертві / нікого / повік не засудять, – / ні ката в туніці, ні в тозі жерця...”. [3, 297]; „Серце сейсмічне нічого не просить: / Ані цигарки, ні чарки вина” [3, 65]; „Ти, ніким не пізнаний, стоїш” [3, 191], а в давальному відмінку вказує на повну відсутність суб’єктів, що повинні б були робити дію, названу дієсловом: „Неначе й ми нікому не потрібні, / Останні українці на землі” [3, 231] У конструкціях, де заперечна семантика передається за допомогою заперечних прислівників місця, говориться не лише про відсутність місця, де могла би здійснитися дія, позначена головним членом: „Лиш тебе я не стріну ніде. / Але нині я відаю, де ти...” [3, 329], а й про шукання героя: „І життя це усюди й ніде” [3, 338].

Заперечний прислівник часу ніколи тільки підсилює, так ніби абсолютизує заперечний зміст, який існує і без нього. Якщо слово ніколи випустити, відпаде тільки абсолютність або узагальненість заперечення, а саме заперечення залишиться: „Можна мене і забути, і вбити, – Я вже ніколи цих літ не віддам” [3, 330]. Засоби вираження заперечення можуть відображати його градуювання, тобто виражати його підсилення та послаблення (зафіксовано 8 випадків вживання прислівника ніколи, із них два з повторами: „Заціловую ваші сліди. / Заціловую в місті Миколи. / Назавжди. Назавжди. Назавжди. / І – ніколи. Ніколи. Ніколи” [3, 44].

Відзначаємо й утворення нетипових негаторів для змалювання нашої дійсності – конструкції з ні-: „Трамваї стали, у снігу по пояс... / Де посполите рушення? Нема. Це знову ні-холера, ні-чума” [3, 50].

Специфічним для української мови виступає префікс ані-, що функціонує як словотворчий синонім афікса ні- та утворює лексеми з яскраво вираженим розмовним характером (нітрохи – нітрошки – анітрошки): „Нас, дітей, не жаліли нітрохи, / накидали на душу оброть...” [3, 320]; нітрошки [3, 77; 3, 146; 3, 288]: „Ти себе ані нас не жаліла нітрошки. / Ти мадонна геєни, сама без рідні...” [3, 77]; та анітрошки [3, 100; 3, 129; 3, 158]: „Не шкода анітрошки / Цю поему спалену твою” [3, 158]. Префікс ані- підсилює негативну семантику тві-

рних основ, унаслідок чого створені за його допомогою слова несуть експресію та є одним із найпродуктивніших засобів для градування заперечення.

Таким чином, негативні займенники і прислівники виражають заперечення існування об'єкта (тобто його відсутність, неіснування) взагалі або в тій чи іншій його кількісній чи якісній визначеності.

Складний префікс української мови *зне-* вживається головним чином з дієсловами і віддієслівними іменниками: *зневажити* [3, 224]; (*в*) *зневірі* [3, 299]; *зневірені* [3, 353]; *зневіривсь* [3, 336]; *знемагає* (од тисячолітньої втоми) [3, 59]. Він сполучається з кореневими морфемами, що виражають фізичний і психічний стан людини. Завдяки компоненту *з-*, що позначає рух назовні, вказує на „позбавлення певних статусних, ціннісних ознак” [1, 122]: „І, господне зневаживши око” [3, 306]; „...слова зневаги та прокляття” [3, 16]; „ось-ось зневірюсь” [3, 183]. Цього додаткового відтінку не мають форми з префіксами *не-* і *без-*. Афікси *зне-*, як і *ані-*, властиві лише українській мові. Заперечні префікси *не-*, *без-* і *зне-* мають багато спільного у семантиці. Тому зустрічаються однокореневі слова з цими префіксами. Напр.: „А ми потонули в невірі, зневірі” [3, 299].

Номени зі складними афіксами української мови *зане-* та *недо-* у творах поета трапляються досить рідко. Так, *зане-* ідентичний за значенням префіксу *зне-* і служить для утворення слів зі значенням позбавлення того, що названо їхньою кореневою частиною, як-от: „Занедбав я сучасні ремесла, Жебракую, в людей на виду” [3, 167].

Складний префікс *недо-* додає слову значення неповноти, недостатності дії, стану, якості, відсутності потрібної міри. Він зустрічається в дієслівних формах: „...недоміряну тихим хохлом Колиму” [3, 148].

В українській мові існує таке семантичне явище, коли негативне значення лексем передається префіксами, що несуть у собі потенціал заперечення спорадично. До спорадично заперечних префіксів дослідники відносять афікс *поза-*, що поєднується зі словами на позначення просторових понять [1, 119]. У контексті – „Тому що всі ми – люди з таврами / Позавчорашньої доби” [3, 30] – номен із цим префіксом здобуває темпоральне значення ‘несьогодення, минулі історичні епохи’.

У східнослов'янських мовах існує ряд запозичених негативних формантів. У мові творів Д. Кременя вони маловживані. Чітко виділяється префікс *анти-*, що походить із грецької мови, у словах, співвідносних із відповідними безпрефіксними, оскільки виражає архісему ‘протилежність’ із взаємопов'язаними значеннями *антинародна* ‘вороже налаштована протилежність’: „І тоді, коли влада народна, / Або *антинародна* вона, / *Влада* бути не може голодна, / Бо яка тоді влада вона?” [3, 283]; *антисвіт* – ‘викривлена, алогічна протилежність’ (у свідомості наших предків це був світ навпаки): „Як маленька людина загублена в *антисвіті*” [3, 311] та *оказіональний витвір Антигалілей* – ‘особа, яка має протилежну позицію щодо трактуванням Всесвіту та руху Землі, ніж Галілей’: „Я – *Антигалілей* / мовлю що земля зупинилася...” [3, 343].

Префіксоїд грецького походження *псевдо-* реалізує значення несправжності і, за твердженням М. Баган, є не спорадичним, а функціонально спеціалізованим, неуніверсальним засобом заперечення [1, 114], що означає ‘несправжність’ із негативно-викривальним забарвленням: „А ми тепер інакші. В *псевдостилі*” [3, 127].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поетичне мовлення Д. Кременя має великий набір різних за походженням словотворчих засобів негачії, що виявляють свою полісемію і конкретизуються, набувають значення відсутності, позбавленості, несправжності, протилежності, різний ступінь неповноти ознаки, якості, дії, а й інколи заперечно-стверджувальне значення. Домінує серед них префікс *не-* як універсальніший, оскільки реалізує найзагальніше заперечне значення та має найширші сполучувальні властивості для увиразнення певних семантичних відтінків. Висновки, зроблені на основі дібраного й покласифікованого мовного матеріалу, поглиблюють теорію граматики, поповнюють її новим фактичним матеріалом щодо побудови мовних одиниць та їхнього семантичного наповнення. Завдяки високому потенціалу словот-

ворчих ресурсів у реалізації модальних значень дослідження їх ролі у художньому дискурсі письменника є перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : моногр. / М. П. Баган. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2012. – 376 с.
2. Кардашук О. Лексико-граматичні засоби вираження заперечення в сучасній українській мові : [Електроний ресурс] / Олена Кардашук // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 15. – С. 398–403. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7754> .
3. Кремінь Д. Замурована музика : лірика, симфонії, поеми / Д. Кремінь. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 360 с.
4. Старовойт Л. В. Онтологічні проблеми українства у збірці Дмитра Кременя „Замурована музика” / Л. В. Старовойт // Література Миколаївщини : навч. посіб. до курсу „Літературне краєзнавство”. – Миколаїв : Іліон, 2014. – С. 154–162.